

ORHON YAZITLARINDAN UYGUR YAZMALARINA ANLAM DARALMALARI

Ar. Gör. Serkan ŐEN*

Özet: *Bu yazıda Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tunyukuk yazıtlarında geçen sözcüklerden Uygur döneminde anlam daralmasına uğrayan bark, ok ve uç- sözcükleri ele alınacak, bu sözcüklerin anlamlarında meydana gelen daralmaların nedenleri üzerinde durulacaktır.*

Anahtar sözcükler: *Anlam daralması, Eski Türkçe, Orhon Yazıtları, Eski Uygur Türkçesi*

Semantic Restrictions from Orkhon Inscriptions to Uighur Manuscriptions

Summary: *In this article, bark, ok and uç- words are examined. These words, which were placed on Köl Tigin, Bilge Kağan end Tunyukuk inscriptions, were restricted semantically in the period of Old Uighur Turkish. In the last section, the reasons of semantic restrictions, regarding mentioned words, are discussed.*

Key words: *Semantic restriction, Old Turkish, Orkhon Turkish, Old Uighur Turkish*

GİRİŞ:

Başlangıçta elinizdeki yazı, yazıtlardan yazmalara uzanan çizgide meydana gelen bütün anlam olaylarını kapsayacak biçimde hazırlanmıştı. Ancak, sonradan, yazıtların dönemin sözcük varlığının küçük bir kısmını içermesinin yapılacak karşılaştırmaları sorunlu kılacağı yönündeki görüşler dikkate alınmış, çalışma alanı sınırlanarak, anlam daralmaları düzeyi-

---

* Ondokuz Mayıs Üni, Fen Ed. Fak., TDE Böl. SAMSUN serkansen@omu.edu.tr

ne çekilmiştir. Böylelikle, sözcük dağarcığının oldukça dar bir bölümüne vakıf olduğumuz Göktürk dönemi, yorumlama merkezinden çıkarılmış, bunun yerine yorumlamalar söz varlığını daha sağlıklı kestirebildiğimiz Uygur döneminde yoğunlaştırılmıştır. Zira, “*Bir kelimenin gösterdiği anlamdan az veya çok uzaklaşarak yeni bir anlam kazanması olayı.*” (Korkmaz 1992:10) biçiminde tanımlanan anlam değişimleri, “anlam genişlemesi”, “başka anlama geçiş”, “anlam iyileşmesi” ve “anlam kötüleşmesi” alt başlıkları da dahil edilerek incelense idi şu sorunun akla gelmesi doğaldı: “Ele alınan sözcüğün yazıtlara yansımayıp konuşma dilinde var olan başka anlamlarının bulunup bulunmadığını tespit edemediğimiz bir durumdan sözcüğün anlamında “genişleme”, “başkalaşma”, “iyileşme” ya da “kötüleşme” meydana geldiği yargısını nasıl çıkarabiliriz?” Şüphesiz bu sorunun doyurucu bir cevabını bulmak son derece güçtür. Gelinen noktada, bu bağlamda, en az risk taşıyan anlam olayı anlam daralmasıdır. “*Kelimenin kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi; bir kelimenin genel bir anlamdan özel bir anlama geçişi.*” (Korkmaz 1992:9) biçiminde tanımlanan daralma olayında diğerlerinin- “anlam genişlemesi”, “başka anlama geçiş”, “anlam iyileşmesi” ve “anlam kötüleşmesi”- aksine sözcüğün eski anlamının en az ikinci bir görünüşünün bilinmesi şarttır. Yazıtlarda bu şartı taşıyan örneklerin bulunması; günümüze ulaşan Uygurca sözcüklerin fazlalığı ve Uygurca metinlerle aynı dönemlerde kaleme alınmış Divanü Lûgat-it-Türk gibi bir sözlüğün varlığı, ortaya konulan düşüncelerin dayandığı temelleri bir hayli güçlendirmektedir.

BULGULAR.

Bark: Sözcük, yazıtlarda “ev, barınak, konut; türbe, anıtkabir” anlamlarında yer alır (Tekin 1995:98). Görüldüğü gibi *bark* bu dönemde iki ayrı kavramın ifadesinde kullanılmıştır. Bu kavramlardan ilki “ev, barınak, konut”dur. Sözcüğün, yazıtlarda “ev, barınak, konut” karşılığında geçtiği bağlamlar şöyledir:

BK D32 “*Singar süsi ebiğ barkığ yulgalı bardı*” (Tekin 1995: 74)
 “Yarı ordusu evimizi barkımızı yağmalamak için gitti.” (Tekin 1995:75)

BK D34 “*Ebin barkın buzdum*” (Tekin 1995:74) “Evini barkını bozdum.” (Tekin 1995:75)

BK D37 “*Selenge kudi yorıpan Karağan kısılta, ebin barkın anta buzdum*” (Tekin 1995:74) “Selenga (nehri boyunca) aşağıya yürüyüp Karağan geçidinde, evini barkını orada bozdum. (Tekin 1995:75)

bark' in yazıtlarda “türbe, anıtkabir” karşılığındaki kullanımlarını ise şöyledir:

KT G12 “*Angar adınçığ bark yaraturtum*”(Tekin 1995:38) “Onlara olağanüstü bir türbe yaptırtım.” (Tekin 1995: 39)

KT K13 “*Bark itgüçi bediz yaratığma bitig taş itgüçi Tabgaç kagan çıkkanı Çang Sengin kelti*” (Tekin 1995:52) “Türbe yapımcısı, süsleme sanatçısı (ve) kitabe taşı ustası (olarak) Çin imparatorunun yeğeni General Çang geldi.” (Tekin 1995:53)

KT K-D “*Barkın bedizin bitig taşın Biçin yılka yitiñç ay iki otuzka kop alkdımız*” (Tekin 1995:52) “Türbesini, resimlerini-heykellerini (ve) kitabe taşını Maymun yılında, yedinci ay(ın) yirmi yedi(sin)de hep bitirdik.”

BK K14 “*Angar adınçığ bark yaraturtum*” (Tekin 1995:60) “Onlara olağanüstü bir türbe yaptırtım.” (Tekin 1995:61)

BK K15 “*Ol taş barkın ///*” (Tekin 1995: 60) “(O) taş tapınağını...” (Tekin 1995:61)

BK GB “*Bunça barkığ bediziğ uzuğ ///*” (Tekin 1995:80) “Bunca binayı, resim ve heykelleri ve süslemeleri...” (Tekin 1995:81)

Uygurca metinlerde *bark*,-birkaç istisna dışında- daima *ev bark* biçiminde (EDPT:360); “emlâk” kavramını anlatmak üzere kullanılmıştır. “Ev Bark Nedir?” başlıklı makalenin yazarı Şinasi Tekin, sözcüğün Uygur döneminde *ev bark* ikilemesinin dışında görülmediğini belirtse de (Tekin 2001:93) son yapılan Uygurca yayınlarda, aşağıda da yer aldığı gibi, bunun istisnalarını bulmak mümkündür. *bark'* in Uygur döneminde yalnızca emlâk kavramını belirtmek üzere kullanılır hâle geldiğini belirtmek amacıyla şu üç örneği vermekle yetiniyoruz:

“*Burunki edgülerning orını burxanlar barkı tigü teg ermez*” (Zieme 1985:192) “Önceki iyilerin yeri budalar emlâki denilen gibi değildir.”¹

“*...Bay barımlıg evde barkda togayın tip küseser...*” (Kaya 1994:123) “...Zengin evde barkta doğayım diye arzulası...”

¹ Uygurca ifadelerin Türkiye Türkçesine çevrildiği kısımlardan sonra dipnot verilmemiş ise bu, çevirinin tarafımdan yapıldığı anlamına gelir. Ayrıca, Eski Türkçe ifadelerin transkripsiyonu mümkün olduğunca sadeleştirilmiştir.

“*Kim yme kurtulmak küsüşin burkan nomunta evig barkag kodup toyın bolsar...*” (Tekin 1980:89) “Ki yine, kurtulma isteğiyle Buda öğretisinde evi barkı bırakıp din adamı olsa...”

DLT’de ise *bark*, ev’den ayrı görülmemekte ve mülk anlamında geçmektedir (DLTIV:70).

Göktürk: 1.Emlâk. 2. Türbe. > Uygur: 1.Ev, emlâk.

Ok: Sözcük, yazıtlarda iki ayrı anlamda karşımıza çıkar. Sözcüğün yazıtlardaki ilk anlamı, bugün olduğu gibi “ok” tur (Tekin 1995:107). Sözcüğün bu kullanımına dair örnekler aşağıdadır:

KT D33 “*Yarıkınta yalmasınta yüz artuk okun urtı yüzinge başınga bir teğmedi*” (Tekin 1995:48) “(Kül Tiğin’i) zırhından (ve) kaftanından yüzden fazla okla vurdular, (ama) yüzüne (ve) başına bir (ok bile) değmedi.” (Tekin 1995:49)

KT D36 “*Bir eriğ okun urtı, eki eriğ udşuru sançdı*” (Tekin 1995:48) “Bir eri okla vurdu, iki eri (de) kovalayıp mızrakladı.” (Tekin 1995:49).

ok’un yazıtlarda görülen ikinci anlamı ise “boy, kabile; boy örgütü”dür (Tekin 1995:107). Çin kaynaklarının Göktürklerin oklara göre bir takım zümrelere ayrıldığını belirtip her okun bir kabileyi gösterdiğini haber vermesi (Turan 1945:306) bu durumu doğrulamaktadır. Sözcük, yazıtlarda “boy, kabile; boy örgütü” anlamında şöyle görülür:

KT D3 “*Ekin ara idi oksuz Kök Türük iti ança olurur ermiş*” (Tekin 1995:38) “(Bu) iki (sınır) arasında pek örgütsüz (ve düzensiz yaşayan) Gök Türkleri düzene sokarak öylece hüküm sürerler imiş” (Tekin 1995:47)

Ayrıca yazıtlarda sıkça görülen On-Ok etnik adında geçen ok da yine “boy, kabile; boy örgütü” kavramını belirtmektedir (Tekin 1988:155).

ok, yazmalarda “boy, kabile; boy örgütü” anlamıyla görülmezken (EDPTC:76) savaş aleti karşılığında kullanılmaya devam eder. Sözcüğün bu kullanımına ilişkin örnekler aşağıdadır:

“*Katun bo savıg eşidip okın ursukmuş kişi teg busuş kadguka köngüli kögüzi egirtip singileyü inçe tip tidi*” (Kaya 1994:327) “Hatun, bu sözü işitip, okla vurulmuş kimse gibi gönlü, kalbi sıkıntı ve endişeye kapılıp inleyerek şöyle dedi.”

“...*Atmış ok teg terk tavrak...*” (Zieme 1985:188) “Atılmış ok gibi tez zamanda”

/// “*Ok urmuş*” (Tekin 1980: 230) “...Ok vurmuş.”

Sözcük, bunların dışında yazmalarda yeni anlamlarla karşımıza çıkar. Sözcüğün yeni anlamlarından biri “nasip”tir. (Tekin 1980:71) “*sekiz törlüg teğiñsiz oksuz yir orunlarda ozmuş kurtulmuş erür biz*” (Tekin 1980:71) “Sekiz türlü kısmetsiz nasipsiz mekanlardan kurtulmuşuzdur.” örnek cümlesinde sözcüğün bu anlamını bulabiliriz. *ok*’un yazmalar döneminde görülen diğer anlamı ise “fâsıla, ara”dır.(Barutçu 1998:166,108) “*bilge biligning adırtı erser ol ok oksuz yoltakı bilge bilig erür*” (Barutçu 1998:43) “İdrakin farkı ise tam o kesintisiz yoldaki idraktir.” (Barutçu 1998:78) cümlesinde sözcük bu anlamıyla geçmektedir. *ok*’ un kazandığı bu yeni anlamları ise anlam genişlemesi içinde değerlendirmek gerekir.

ok, DLT’de “boy, kabile; boy örgütü” anlamında görülmezken silah anlamını sürdürmüştür. (DLT IV: 429) Ayrıca, sözcüğün “*paylar ve toprak hisseleri üzerine üleşmek için atılan ok; çekilen kura; mirasta düşen pay*” karşılığında DLT’de yer almasını (DLT IV:429) Uygur dönemindeki “nasip” anlamının yansması olarak değerlendirebiliriz.

Göktürk: 1.Ok. 2. Boy, kabile; boy örgütü. > Uygur: 1. Ok. / Nasip Fasıla, ara

Uç-: Yazıtların Talat Tekin tarafından yapılan neşrinde *uç-*’a, “uçmak; vefat etmek” karşılığı verilmiştir (Tekin 1995:112). Clauson, sözcüğün Göktürk döneminde temel olarak “uçmak” anlamında olduğunu, buradan mecazî biçimde “ölüm” için kullanıldığını belirtmektedir. (EDPTC:19) Nitekim, Göktürk harfli metinlerden İrk Bitig’deki “*kuş oğlı uça azdı*” / “Kuş oğlu (kuş yavrusu) uçarak yolunu kaybetti” (Orkun 1994:268) cümlesinde sözcüğün “uçmak” anlamında bulunması bu durumu doğrulamaktadır. *uç-*’ in yazıtlarda “vefat etmek” karşılığında geçtiği bağlamları ise şöyle sıralayabiliriz..

KT D14 “*Kangım kağan ança iliğ törüğ kazganıp uça barmış*” (Tekin 1995: 42) “Babam Hakan, öylece devleti (kurup) yasaları koyup vefat etmiş.” (Tekin 1995:43)

KT D30 “*Kangım Kağan uçdukda inim Kül Tigin yiti yaşda kaltı*” (Tekin 1995:46) “Babam Hakan vefat ettiğinde kardeşim Kil Tigin yedi yaşında kaldı.” (Tekin 1995:47)

KT K-D “*Kül Tigin Kony yılka yiti yeğirmike uçdı*” (Tekin 1995:52) “Kültigin Koyun yılında, on yedi(nci) günde vefat etti.” (Tekin 1995:53)

KT G-D “*Uça bardingız*” (Tekin 1995:52) “Uçup gittiniz.” (Tekin 1995:53)

BK D14 “*Kangım kağan uçdukta özüm sekiz yaşda kaltım*” (Tekin 1995:66) “Babam Hakan vefat ettiğinde ben sekiz yaş(ım)da kaldım.” (Tekin 1995:67)

BK D20 “*Ol bilmedüküğin için yablakingın için eçim Kağan uça bardı*” (Tekin 1995:68) “O cehaletiniz yüzünden, kötü tavır ve hareketleriniz yüzünden, amcam Hakan vefat etti. (Tekin 1995:69)

BK G12 “*Bunça kazganıp kangım Kağan It yıl onunç ay altı otuzka uça bardı*” (Tekin 1995:78) “Bu kadar (çok) kazanıp babam Hakan Köpek yılının onuncu ayının yirmi altısında vefat etti.” (Tekin 1995:79)

Uygur döneminde sözcük “vefat etmek” anlamını yitirerek yalnızca “uçmak” karşılığında kullanılmıştır. (EDPTC:19) uç-’ın bu kullanımlarına şu örnekleri verebiliriz:

“*Ne tıltagın bo kamağ kuş keyikler kuvragı bir yingakdın yügürürler uçarlar erki*” (Kaya 1994:317) “Ne sebepten bu bütün kuş (ve) yabani hayvanlar topluluğu aynı yönden yürüyorlar, uçuyorlar ki?”

“*...Bolar üçegü kök kalıgdaki yolça uça kelip...*” (Tekin 1980:40) “...Bunların üçü birden gökyüzündeki yol boyunca uçarak gelip...”

“*Kök kalıgta uçar kuş uçu umadın turdı*” (Bang-Gabain 1929:7) “Gökyüzünde, uçan kuşlar uçamadan kaldı.”

Sözcük, DLT’ de yalnız “uçmak ” anlamındadır. (DLT IV: 681,682)

Göktürk: 1. Uçmak. 2. Vefat etmek. > Uygur: 1. Uçmak.

DEĞERLENDİRME:

Doğan Aksan, anlam değişmelerinin bir bölümünün ruhsal ve dilin niteliklerinden; bir bölümünün ise toplumsal etkenlerden kaynaklandığını belirtmektedir (Aksan1998:216). Yukarıda sıralanan anlam daralmaları incelendiğinde bunların oluşumunda toplumsal etkenlerin rol oynadığı görülür. Göktürk döneminden Uygur dönemine geçişte Türk toplumunun yaşam tarzında bir takım değişmeler meydana gelmiştir. Değişim doğal olarak dile de yansımıştır. Toplumla dil arasında meydana gelen bu etkileşim, ele alınan sözcükler üzerinde şu şekilde kendini göstermiştir:

a.Yerleşik Hayata Geçiş

Bilindiği üzere Göktürk döneminde konar göçer bir hayat süren Türkler, Uygurlarla birlikte yerleşik medeniyet dairesine girmişlerdir.Yerleşik hayata geçen Türk toplumunun dünyayı algılayışındaki değişimler dilde de kendini göstermiştir. Üzerinde durulan sözcüklerden *ok* bunun iyi bir göstergesidir.

Boylar üzerine kurulan bozkır medeniyeti (Arslan 1984:45-49) Uygurlarla birlikte yerini şehir medeniyetine bırakmıştır. Şehirli Uygurlar bozkır insanını artık “*dışarıdaki haydutlar*” olarak nitelemektedir (Tekin 1972:38). Dolayısıyla bozkır insanın sosyal yapısının şehirde bir geçerliliği kalmamıştır. Yazıtlarda “boy, kabile; boy örgütü” karşılığında da kullanılabilen *ok*, barındırdığı bu kavramın Uygur döneminde önemini yitirmesi sonucu anlam daralması geçirmiştir.

b. Din Değişirme:

Göktürk döneminde Gök Tanrı inancına mensup olan Türkler, Uygurlarla birlikte başta Budizm ve Maniheizm olmak üzere çeşitli inanç sistemlerini benimsemişlerdir. (bk. Günay-Güngör 2003) Bu durum sözcüklere yüklenen anlamlarda bir takım değişmelere yol açmıştır. Değişimin ilk olarak görüldüğü sözcüklerden biri *bark*’tır.

Yazıtlarda övülen tipler alpler ve bilgelerdir (Giraud 1999:162). Bu erdemleri üzerinde taşıyan devlet adamlarına öldüklerinde anıt mezarlar

inşa edilmiştir. Uygur metinlerinde öne çıkan şahsiyetler ise öğreti yolunda hizmet eden *bodisatav* “ermiş kişi”lerdir. Bodisatavların gömüldüğü yerler Budistlerce kutsal sayılır. Dinden kaynaklanan bu kutsiyet dilde de kendini göstermiş, Uygur döneminde bu tür mekanlar için Budizm’in din dili olan Sanskritçe’den alınan *stup* ”türbe” sözcüğü (Zieme 1985:230) kullanılmıştır. Bu durumda *bark*, Uygur döneminden itibaren “türbe; anıt kabir” anlamını yitirmiş, genellikle ev bark ikilemesi, içinde emlak kavramını yansıtır hâle gelmiştir.

Din değiştirmenin anlam içeriğini etkilediği diğer sözcüğümüz ise *uç-* fiilidir. Göktürkler, ölüm konusunda özellikle büyük kağanlar için *uça bardı* “uçarak vardı” diyorlar, bunların uçarak göğe ulaştıklarına inanıyorlardı. (Ögel 2001:85) Budizm’de ise ölüm, ruhun bir bedenden başka bir bedene girmesi demektir. (Ruben 2000:72) Bu bağlamda yazıtlarda ölmek karşılığında kullanılan *uç-* fiilinin yazmalarda belirtilen anlamını yitirmesi doğaldır.

SONUÇ:

Yukarıda, artzamanlı biçimde yapılan karşılaştırmalar ve bunlardan yola çıkarak gerçekleştirilen değerlendirmeler toplumdaki değişimin dili nasıl etkileyebildiğini ortaya koymak açısından önemlidir. Ünlü Türklük Bilimci Şinasi Tekin’in “*Bir milletin tarihinin muayyen devirlerindeki ‘yaşayış tarzını’ tayin etmek hususunda bize en emin ve doğru ip uçları verebilecek şey, o milletin, o devirden kalma, nev’i ne olursa olsun, yazılı vesikalarıdır. Demek oluyor ki, yazılı vesikaların dikkatle tedkiki, bize o milletlerin arkasında saklı duran medeniyet tipini olduğu gibi gösterebilecektir.*” (Tekin 1972:36) tespitinin haklılığı bu makale vesilesiyle bir kez daha ispatlanmıştır.

Konar göçer bir kültürden yerleşik kültüre geçişte sözlerin anlam dünyasının farklılaşması kaçınılmazdır. Aslında bu kaçınılmazlık bütün kültür değişimleri için geçerlidir. Kültür değişmelerinin dünya var oldukça süreceği ise bir gerçektir. Bu gerçek önünde Türk dili ilgililerinin yapması gereken, doğacak ihtiyaçları göz önünde tutarak dilimizin imkânlarını belirlemek ve ihtiyaçların Türkçe karşılanmasına gayret göstermektir. Zira, Türkçe buna son derece elverişli soylu bir dildir.

KAYNAK ve KISALTMALAR

AKSAN, Doğan, (1998), **Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim) 3. Cilt**, TDK Yayınları, Ankara

- ARSLAN, Mahmut (1984), **Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasî Yapı**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul
- BANG, W. ve A. Von GABAİN (1929), **Türkische Turfantexte I**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin.
- BARUTÇU, F. Sema (1998), **Sthiramati'nin Vasubandhu'nun Abhidharmakośaśāstra'sına Yazdığı Tefsirin Etü. Tercümesi Abidarim Kınlıgkoşavarti Şastirtakı Çinkirtü Yörüglerning Kingürüsü'nden Üç İtigsizler, Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks, XXX. Levha**, TDK Yayınları, Ankara.
- GİRAUD, Rene (1999) **Göktürk İmparatorluğu- İleriş Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkların (680-734)**, (çev. İsmail Mangaltepe), Ötüken Yayınları, İstanbul.
- GÜNAY, Ünver ve Harun GÜNGÖR (2003), **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi**, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- KAYA, Ceval (1994), **Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin**, TDK Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1992) **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara.
- ORKUN, Hüseyin Namık, **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (2001), **Türk Kültürünün Gelişme Çağları I**, MEB Yayınları, Ankara.
- RUBEN, Walter (2000), **Eski metinlere Göre Budizm**, (haz. Lütfü Bozkurt), Okyanus Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, Şinasi (1972), "*Metinlere Dayanarak Eski Türklerde Göçebe (=Ötüken) ve Şehir (=Hoçu) Medeniyetlerinin Tahlihi*", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi 3.**: 35-60., Erzurum.
- TEKİN, Şinasi (1980), **Maitrisimit Nom Bitig, Die uigurische Übersetzung eines Werkes der Buddhistischen Vaibhasika-Schule, 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen**, Akademie- Verlag, Berlin.
- TEKİN, Şinasi (2001), "*Ev Bark Nedir?*", **İştikakçının Köşesi**, Simurg Yayınları: 91-102., İstanbul.
- TEKİN, Talat (1988), **Orhon Yazıtları**, TDK Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talat (1995), **Orhon Yazıtları -Kültigin, Bilge Kağan,Tunyukuk-**, Simurg Yayınları, İstanbul
- TURAN, Osman (1945), "*Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması*", **TTK Belleten XXXV**: 306-318., Ankara.
- ZİEME, Peter (1985), **Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, Akademie der Wissenschaften der DDR, (Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. Berliner Turfantexte. 13)**, Akademie- Verlag, Berlin.
- DLT: ATALAY, Besim (1998) **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi IV Dizin**, TDK Yayınları, Ankara.

EDPCT: CLAUSON, Sir Gerard (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Clarendon Press, Oxford.

BK.: Bilge Kağan Yazıtı

KT: Köl Tigin Yazıtı

T: Tunyukuk Yazıtı

G: Güney yüzü

D: Doğu yüzü

K: Kuzey yüzü

B. Batı yüzü

///: Metinlerin tahrip olmuş okunamayan kısımlarını gösterir.

Rakamlar: Satırları ifade eder.